

Причини поразки української революції 1917-1920 років

Вступ

Трагедія Української революції полягала в тому, що вона розпочалася не сама по собі, а була лише складовою значно масштабнішого й могутнішого світового соціального катаклізму, що фактично всі її вожді, і щирі, і лукаві, стояли під прапором всесвітньої соціалістичної революції. До того ж, ця революція була задумана і почалася як імперіалістична Перша світова війна з тією метою, щоб налаштувати величезні народні маси проти своїх державних урядів. Про свою потаємну мрію – світову чи хоча б європейську війну – В. Ленін розповів у листі до М. Горького на початку листопада 1913 р.: «Война Австрии с Россией была бы очень полезной для революции (во всей Восточной Европе) штукой, но мало вероятно, чтобы Франц-Йозеф и Николаша доставили нам сие удовольствие»¹. Як відомо, хтось все-таки підбуривав студента-серба Г. Принципа вбити ерц-герцога Франца-Фердинанда 28 червня 1914 р., і війна почалася.

Тому навіть і тепер, через стільки років, важко сказати: на щастя чи на жаль – саме соціалісти усяких мастей – соціалісти-революціонери (есери), ліві есери-«боротьбисти», праві есери-«трудовики», соціал-демократи (есдеки) українські, есдеки російські, соціалісти-самостійники, соціалісти-федералісти, соціалісти-автономісти, «офіційні соціал-демократи», «есдеки незалежні», народні соціалісти і навіть соціалісти позапартійні, хто як міг, керували українською революцією. У цьому зв'язку постає закономірне питання: чи могли вони зреалізувати багатомірове прагнення народу жити у своїй незалежній державі? Причому, жити за споконвічними духовно-моральними звичаями і традиціями? Відповідь, на основі історичних фактів, можна дати уже зараз: в самому цьому багатолічному українському соціалізмі, котрий охоче взяв на себе роль теоретично-ідеологічного вождя народних мас, і виникла, м'яко кажучи, непереборна суперечність щодо політичного курсу української держави.

Багато десятиліть вважалося, що основними чинниками, які спровокували революційні події в Росії 1917 р., були Перша світова війна, національні і класові антагонізми, прірва між багатими і бідними. Майже 60 відсотків населення презирливо іменувалось іногородцями; практично, не використовувався етнонім «українці», натомість в широкому вжитку були «малороси» і ін.

Все це справді було. Але... це зовсім не означає, що державний переворот в Росії був неминучим. Режисура переведення світової війни в громадянську була не в руках російських чи українських вояків, пролетарів і селян.

I.

Продовжимо стисло відтворювати історичне тло, на якому відбувалася Українська революція. Початок 1917 р. позначився бурхливою революційною агітацією і активізацією революційного робітничого руху, селянських заворушень, антивоєнними виступами солдатів. Україна стала одним з провідних плацдармів соціальних битв, зокрема, переведення імперіалістичної війни у внутрішню, класову. Марксистам-соціалістам домогтися цього було нескладно, бо для вождя світового пролетаріату і його партії, а точніше – «на организацию Гражданской войны в России» із заходу надійшло «около 70 миллионов марок»², що достатньо відкриває багатолітню завісу, звідки спонсорувалася революція в Росії. У цитованій книзі читаємо: «Одной из гениальнейших операций немецкой разведки была революция в России»³.

25.12.1922 г. в листі за №14270 Ф. Держинський інформував Й. Сталіна: «Известно, что «Кузьмич» (одна из партийных кличек Ленина) был действительно завербован представителем германского Генерального штаба (в 1915 году) Гельфандом Александром Лазаревичем (он же Парвус) [...]. Сейчас Людендорф (военный мозг Германии) заявляет, что большевистское правительство «существует по нашей милости» [...]. Ленин и его товарищи получили от правительства кайзера огромные суммы денег на ведение своей разрушительной агитации. Об этом я узнал еще в декабре 1917 года. Но я тогда не мог узнать, как велики были эти суммы денег... Теперь я абсолютно достоверно выяснил, что речь шла об очень большой, почти невероятной сумме, несомненно, больше пятидесяти миллионов золотых марок... Одним из результатов этого был Брест-Литовский договор...»⁴.

9 березня 1915 р. Парвус, ділок і революціонер, «сратник Ленина и агент немецкой разведки подготовил меморандум, план подготовки революции в России». Одним із пунктів його передбачалося: «Подстрекание антирусских настроений на Украине, в Финляндии и на Кавказе»⁵ і т. ін. Уже згаданий Людендорф в 1918 р. згадував: «Мы взяли на себя большую ответственность, доставив Ленина в Россию, но это нужно было сделать, чтобы Россия пала»⁶. Але... рівно через рік впала і Німеччина: 9.11.1918 р. кайзер Вільгельм II зрікся престолу, рейхсканцлером став вождь соціал-демократів Еберт.

Цю цікаву інформацію подаємо з тим, щоб підкреслити: не для блага бідарів Росії і України задумувалась і робилась революція. Не вдаючись в деталі, хто такі майор Герварт і генерал-лейтенант – генерал-ад'ютант фон Гонтард, в листі від 16 серпня 1918 р. першого – другому читаємо: «Россия (в т. ч. і Україна. – Авт.) столь огромная область, что мы в одиночку явно не сможем ее эксплуатировать. [...] В этом гешефте нам нужен компаньон...»⁷ – вони, очевидно, дуже сподівались, що їх маріонетковий уряд віддасть їм Росію...

Отже, «немецкие империалисты», котрі давали значні кошти на розпалювання громадянської війни і знищення великої держави, знали,

що вони повернуться назад з величезними процентами. Так і сталося. За т. зв. Брестський мир, котрий був вкрай вигідний німцям, Росія радянська зобов'язалась виплатити останнім, крім всякої іншої контрибуції, «245 546 кг чистого золота»⁸, що становило 900 млн. марок золотом. «Всього в 1918 г. по договорным обязательствам РСФСР Германии было передано золота на сумму 124 835 549 руб. 47 коп.»⁹. То хіба ці кошти не потрібні були українським і російським пролетарям?

Чудова військово-фінансова операція плюс «свій уряд» на додачу. Чи не тому, що Рада Народних Комісарів була своя для німецьких імперіалістів і «існувала по їх милості», не відрядила вона червоні війська проти австро-німецьких окупантів України? Але про це – далі. Крім німецьких, на крові, пролитій в Росії і Україні, нажилися й американські банкіри. За повідомленнями з названої вище книги, «заняв 12 миллионов русским революционерам в эмиграции, за четыре последующих года они получили 600 миллионов золотых рублей»¹⁰.

Отже, до світових подій на початку ХХ ст. причетні, як мінімум, дві сили, які згодом вступили в смертельний конфлікт між собою – це т. зв. революційна сила і сила імперіалістична. Кожна з них мала свої цілі. Очевидно, що вони об'єдналися лише для знищення Російської імперії, взаємно використавши одна одну. Далі їх дороги розійшлися, особливо ж після листопадової 1918 р. революції в Німеччині. Уже 13 листопада ВЦВК анулював всі умови Брестського миру. Долучившись до участі в цій, можна сказати, світовій колотнечі, Україна якоюсь своєю невеликою національно свідомою частиною хотіла домогтися і своєї мети – незалежності. І ось як це відбувалось і що з цього вийшло.

II.

Після Лютневого перевороту і зречення царем Миколою II імператорського престолу революційними подіями в Україні почали керувати самочинні організації – ради солдатських, робітничих і селянських депутатів, професійні спілки, студентські тощо комітети, об'єднання, товариства, групи тощо. 3 березня 1917 р. з ініціативи «старої гвардії» – Товариства українських поступовців (ТУП), яке сформувалося в Києві ще в 1908 р. з демократів-радикалів і соціал-демократів (в Раду ТУП входили С. Петлюра, М. Шаповал, В. Винниченко, С. Єфремов, Д. Дорошенко та багато ін.), за участю деяких нових, переважно із студентів, організацій у київському клубі «Родина» відбулися збори, на яких народилася ідея створити спеціальну організацію для координування власне українського визвольного руху. Логічною була пропозиція назвати її Центральною Радою.

Постання такого органу можна було б вважати першим надзвичайно важливим досягненням української революції, якби... – якби він був однорідний за складом і з чіткою національною програмою. Тупіві, справді старі, досвідчені кадри революційного українства як організатори ЦР хотіли взяти на себе і головну керівну роль у визвольних змаганнях. Проте інші

учасники зборів наставляли на тому, щоб новий орган формувати на засадах коаліції – з представників усіх національних організацій – і тих, що вже були, і тих, що лиш зароджувались. Що ж, з позицій демократії – це закономірно: різні партії, різні платформи, різні національно-політичні бачення майбутнього країни, з них – утворюються коаліція Ради і коаліційний уряд, оскільки, мовляв, усі об'єднання мають право на свої інтереси. Отже, далі справа за «малим»: домовлятися і шукати компроміси. Ось кілька варіантів, що з цієї коаліційної революції мало б вийти в кінцевому результаті, це: повна національна незалежність (самостійники), федерація з Росією (есери, есдеки, есефи), автономія у складі Росії (автономісти), нерозривна єдність з пролетарською Росією (усі соціалісти комуністичного спрямування) і в економічно-соціальному житті – соціалізм (за нього – більшість партій, за винятком Хліборобського конгресу; деякі ж соціалісти твердо стояли за повільну соціалізацію внутрішнього життя України). Як би там не було, 7 березня було сформовано президію ЦР на чолі з М. С. Грушевським і обрано голів комісій при ній.

Чи знали ці вожді народних мас – Д. Донцов, Л. Юркевич, В. Винниченко, С. Петлюра, С. Єфремов, Д. Антонович, М. Ткаченко, М. Ковальський, М. Порш, В. Чехівський, Б. Мартос, І. Мазепа та десятки і десятки інших, що соціалістично-комуністична ідеологія була розроблена лиш для того, щоб створити нову – відповідного забарвлення імперію? Більшість з них були провідними діячами Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП)¹¹; лише Єфремов належав до есефів¹². Українське світило тих днів, М. Грушевський, будучи безпартійним, приєднався до Української партії соціалістів-революціонерів (есерів)¹³.

Але тоді Українська революція за своїм характером поки що все виразніше набирала національно-демократичних обрисів, мала на меті національне і соціальне визволення та відродження, створення власної державності. Можливо, що цього щиро прагнули і перераховані вище національні діячі. Але чи передбачалися названі цілі самою соціалістично-комуністичною ідеєю, яка зовсім не приховувала своїх всесвітніх амбіцій? Національно-державницька й інтернаціонально-соціалістична ідеології – абсолютно несумісні. Відтак, частина соціалістів робила одну справу – власне національну, інші – переводили її в те русло, яке передбачала соцідея.

Звичайно, що на початках всесвітньої – українці таки спромоглися на свою революцію та домоглися найголовнішого: Українська Народна Республіка постала. Проте це було дуже кволе дитя від чужого батька на ім'я соціалізм. Народившись 7 листопада 1917 р., воно незабаром померло. Далі була підтримана німцями гетьманська, так би мовити, буржуазна Українська Держава, яку 29 квітня 1918 р. проголосив Хліборобський конгрес у складі 8 тисяч делегатів. Він передав усю повноту влади генералу

П. Скоропадському, відновив приватну власність на землю, свободу торгівлі та підприємництва, гарантував права робітників.

Для керівництва антигетьманським переворотом було створено тимчасовий верховний орган – Директорію УНР. 18 листопада 1918 р. відбувся т. зв. Мотовилівський бій, в якому гетьманські війська зазнали повного розгрому від військ республіканських. Віціллі гетьманські частини масово перейшли на сторону Директорії. Отже, за деякими даними, остання мала у своєму розпорядженні майже 300 тис. вояків. У грудні армія УНР контролювала майже всю Україну.

Український націоналізм чомусь зажив епітета «буржуазний». Але чому ж тоді народні маси не підтримали саме буржуазний Гетьманат? Та тому, що УНР за своєю суттю була соціалістичною. Для бідноти соціалізм був вершиною соціальної справедливості. «Буржуазність» згодом виявилася в прагненні... до державної незалежності, котра спочатку, аби лиш втягнути людей в революційний вир проти царського режиму, не тільки не була крамолою, а навіть і всіляко пропагувалася. Коли ж конкретно постало питання про абсолютно незалежну УНР, ось тоді українська самостійність стала буржуазним пережитком і вважалася таким аж до 1991 р.

Отже, після розгрому Гетьманату відбулося офіційне відновлення УНР, встановлення дипломатичних стосунків з багатьма державами світу; а 22 січня 1919 р. – проголошення Акта Злуки УНР і ЗУНР – це третє, найбільше і останнє, на жаль, лише політичне досягнення української революції. В. Винниченко не вважав Акт Злуки чимось надзвичайним. Член ЦРІ. Мазепа про проголошення української соборності говорив, що «фактично воно мало декларативне значіння». І не лише тому, що ратифікацію домовленості мали здійснити Українські Установчі збори, яким так і не судилося відбутися. Злука носила морально-політичний характер і не привела до одного керівного українського центру: зунрівці вперто стояли за проголошення єдиної державної системи і організацію єдиної влади на згаданих зборах. На жаль, констатує історик М. Шаповал, Директорія згодилась на подібну «злуку», а «з того потім виникли необчислимі нещастя для українського народу. Двоєвлясть – це найбільший ворог всякої єдності, а в злуці 22 січня двоєвлясть було проголошено офіційно».

Проти молодой Української держави, як уже відзначалося, були більшовики із своїм гаслом: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», а також денікінці, що стояли «за єдиную і неделімую». Хто ж був небезпечнішим? Зрозуміло, що носії, так би мовити, чистого соціалізму – і ті, що зовні, і ті, що всередині України. Бо національно свідома частина українців хотіла вільної, незалежної України, а найрадикальніші з соціалістів – більшовики поки що будували всесвітній соціалізм. Тим часом, лише місцеві організації Російської СДРП(б) відразу критично поставились до III Універсалу та проголошення УНР. Вони розгорнули інтенсивну кампанію з метою дискредитації як самого Універсалу, так і дій, що з нього випливали¹⁴.

Причини поразки української революції 1917-1920 років

Найголовнішим критичним закидом більшовиків було питання: «Чи стоїть Ц. Рада на платформі пролетарсько-селянської революції чи на точці зору революції буржуазно-демократичної?». Уже в ту пору все марксистсько-ленінське, усе партійно-більшовицьке і видавалося, і вважалося найвищою пролетарсько-селянської проби. Зрозуміло, що Українська революція далеко не дотягувала до більшовицького радикалізму: в країні не допускалися тотальна влада і контроль комуністичних рад. А якраз з їх допомогою будівничі соціалізму і ламали будь-який щодо них спротив – на селі, в місті і в армії. Тим часом, більшість українських поміркованих соціалістів сприймали петроградські події як «злочинну і шкідливу для загальноросійської революції большевицьку авантюру»¹⁵.

Розвиток подій у грудні 1917 р. приносив дедалі новіші аргументи на користь самостійницького вибору поміркованих лідерів Української революції. 11-12 грудня 1917 р. відбувся у Харкові I Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, які оголосили Україну Республікою Рад у складі РСФРР. Ленін негайно привітав цю т. зв. республіку і пообіцяв їй усіляку допомогу в боротьбі проти УНР. Провід УНР негативно оцінив рішення нелегітимного харківського з'їзду, котрий дав підстави для російської соціалістичної інтервенції. З цього приводу історик М. Шаповал писав: «Московська соціальна революція пішла війною на українську соціальну революцію». На його думку, це сталося з «національних причин». Насправді ж причини були в характері української революції: московські й місцеві більшовики, переважно неукраїнських національностей, за висловом ще одного історика, Д. Дорошенка, «кололи очі українцям, що їхня Ц. Рада – буржуазна і контрреволюційна».

Отже, для українського уряду виникла надзвичайно складна ситуація: будучи соціалістичним, він мусів встановлювати в країні соціалістичний лад, мимоволі рівняючись на російсько-більшовицький експеримент. А це значить – «вся влада більшовицьким радам», що дорівнювало б політичному самогубству Ц. Ради, після чого – прощай, українська державна самостійність. У цьому зв'язку, пише той же Дорошенко, «оця необхідність під тиском большевиків і власних соціалістичних партій одночасно переводити (проводити. – Авт.) соціальні реформи якнайглибшого значіння і в той же час організувати державу й старатись піддержати сякий-такий лад в країні, робила те, що [...] українське правительство не могло взяти якоїсь сталої лінії, хиталось, часто суперечило само собі і зрештою опинялось супроти хвилі революційної стихії в безпомічному і безпорадному стані, губило всякий ґрунт під ногами»¹⁶. Від себе додамо: ось що таке боротьба за самостійність в світовому соціалістичному фарватері.

27 грудня 1917 р. київська міська конференція Російської СДРП(б) прийняла рішення про негайний збройний виступ проти ЦР УНР. Для

боротьби з «буржуазною», себто самостійницькою ЦР був використаний інший вагомий привід: Ц. Рада мимоволі підтримала заколот Каледіна на Дону і навіть шукала в союзі з його козаками, також поборниками «єдиної і неподільної Росії», захисту від червоних «визволителів». Щодо останніх, то вони справді дивилися на українську революцію з властивою росіянам зверхністю, але через марксистсько-ленінські «окуляри»: «Хохлы – это те же русские, – наводить мову одного більшовика В. Винниченко. – Только хохлацкий национализм разъединяет единый русский пролетариат».

Ось як роз'яснює цю ситуацію В. Винниченко: «Своїм ніби строгим нейтралітетом [ми] ставали на бік донців. [...] Та державність, яку ми творили, була ближча до державности донців, рідніша до них, [ніж] робітничо-селянська державність».

11 грудня Ленін особисто дав головноверху М. Криленку вказівку вжити «всіх заходів, аж до найреволюційніших, для найенергійнішого руху військ і притому у великій кількості» в район Харкова для відсічі каледінським заколотникам. Тут мав бути збір революційних частин з усіх фронтів з тим, щоб далі йти на Ростов і Новочеркаськ. У перспективі планувалися військові дії проти УНРівського Києва, та вони відкладалися на невизначений термін. Ленін ще сам намагався вести переговори з ЦР, щоб вона «визнала контрреволюційність Каледіна і не заважала війні проти нього».

Тим часом, ЦР катастрофічно втрачала підтримку своїх прихильників серед солдатів і народу, оскільки такі привабливі соціалістичні гасла, а головне – «Вся влада Радам!» нею відверто ігнорувалися. РНК ж у своїй резолюції від 19 грудня наголошувала: «Тільки Ради української селянської бідноти, робітників і солдатів можуть створити на Україні владу, при якій сутички між братніми народами будуть неможливі».

Як свідчить повний текст цього документа, Совнарком «понад усе непокоїло, як позбутись ворожості з боку ЦР, домогтися від неї хоча б невеликої прихильності у боротьбі РНК проти Каледіна». Але Петроград не добився конкретності від Києва у цьому питанні. Відтак, у постанові РНК від 30 грудня 1917 р. зазначалося: «Ухилення Ради від відповіді на питання про те, чи припиняє вона пряму й посередню підтримку каледінців, зриває розпочаті нами мирні переговори і покладає на Раду всю відповідальність за продовження громадянської війни... А національні вимоги українців, самостійність їхньої народної республіки, її право вимагати федеративних відносин Рада Народних Комісарів визнає повністю, і вони ніяких спорів не викликають». Незгода УЦР порвати стосунки з Каледіним розцінювалась як «безумовна підстава для воєнних дій проти Ради». Так на початку січня 1918 р. з військово-політичних міркувань і було ухвалене рішення про наступ радянців проти головних сил ЦР з Харкова на Полтаву і на Київ.

До всього цього, зазначає історик В. Ф. Солдатенко, в кінці 1917 – на початку 1918 рр. сили ЦР «з катастрофічною швидкістю втрачали підтримку

мас, а здеморалізовані військові частини хутко розбіглися, частіше за все ще до прямих збройних зіткнень з радянськими військами».

III.

Далі були бої, а хто і чому переміг – відомо. В. Винниченко пише: «Єдиною активною мілітарною нашою силою була наша інтелігентна молодь і частина національно-свідомого робітництва, яке гаряче стояло за українську державність, розуміючи за нами ту державність так само, як і ми її розуміли...»¹⁷ Це рядки з його книги «Відродження нації». Що вони цілком достовірні, свідчать і тогочасні події в Острозькому повіті. Так, у квітні 1917 р. в самому Острозі, при місцевій гімназії волелюбна українська молодь організувалась у військово-спортивне товариство «Січ» імені І. Богуна. Штабом «Січі» був Острозький замок, над яким підняли жовто-блакитний прапор. Гімназисти, міська молодь були єдиною силою, що боронила порядок в Острозі. Частина юнаків з товариства загинула у волосному Кривині під час роззброєння на місцевій залізничній станції дезертирів-мародерів. Хлопців похоронено на Замковій горі. Тим часом, уражені анархізмом та більшовизмом солдати 82-го артполку, котрий певний час стояв у Кривині, проникали в навколишні села, в т. ч. і в Нетішин. Зрозуміло, що в селян їхня крамола особливої підтримки спочатку не знаходила. Проте незабаром кілька бідняків об'єдналися в так званий комнезам на чолі з більшовицьким активістом С. Я. Маленюком¹⁸.

А в Славуті під кінець того ж року страшні звірства творила друга гвардійська більшовичена дивізія, яка дезертирувала з фронту. Комісарила в ній майбутня сваха українського письменника М.М. Коцюбинського Євгенія Бош. Більшовики штиками закололи престарілого благодійника Славутчини князя Романа Сангушка, здерли з нього одяг і черевики; спалили родове обійстя Сангушків. Між іншим, влада, яку викохувала теща, незабаром розстріляла її зятя, Юрія Коцюбинського, більшовика з 17 років – його загони громили війська Центральної Ради, репресувала в магаданські табори доньку Ольгу Бош, дружину Юрія.

Але повернімося до фактів з книги В. Винниченка. І вони вражають: «Я під той час уже не вірив в особливу прихильність народу до Центральної Ради. Але я ніколи не думав, що могла бути в йому така ненависть. Особливо серед солдатів. І особливо серед тих, які [...] були не латишами й не руськими, а своїми, українцями. З якою зневагою, люттям, з яким метливим глумом вони говорили про Центральну Раду, Генеральних секретарів, про їхню політику». Чи в цьому була винна більшовицька агітація, чи в народі не було національної свідомості? «І те, й друге пояснення не вірне, – продовжує В. Винниченко. – Вся причина в тому, що українська влада, вся керуюча партійна українська демократія розійшлася з своїми масами, що вона була соціально непослідовна, нерішуча, невиразна і не соціалістична».

Чи правий Винниченко? Щодо Ц. Ради, то їй справді дуже важко давалось бути і соціалістичною, і самостійницькою. Проте він явно

недооцінював більшовицьку агітацію. Раз народ (переважно вояки) дійшов до глузу над колективним очільником віками вистражданої своєї держави, значить, він був просто зачарований найнятими на німецько-імперіалістичні марки комуністичними агітаторами і значно потужніше, ніж державної незалежності, хотів соціалізму – хай навіть і в складі Росії.

Дивує інше: Винниченко не розібрався, чому їх «керуюча демократія» була «не соціалістична». Адже це ж так зрозуміло, що під гаслами соціалізму оперативно створити сильну (не розвалену «до основанья», а потім хто зна коли відбудовану) самостійну Україну, з якою б рахувалися іноземні держави, було неможливо. Відтак, влада була «не соціалістична» тому, що вона понад усе добивалася самостійності і незалежності, звичайно, не відкидаючи соціалістичного устрою. Звернімо увагу на те, що РНК (див. вище) дозволяла для України самостійність лише федеративну.

У січні 1918 р. ЦР зробила свій остаточний вибір курсу – це був курс антирадянський, антибільшовицький, а відтак, певною мірою – лише в царині політики – антисоціалістичний. А В. Винниченко дійшов навіть до означення «антинародний». На його думку, треба було приймати гасло «Вся влада – радам!», не йти всупереч з настроями мас (sic!–Авт.), замиритися з російськими більшовиками, аби лише зберегти владу в національно-українських руках. Суть же фактичного вибору ЦР звелася, за словами історика М. Шаповала, до наступного: «Не лише Республіка наша мусить бути самостійна, але самостійною мусить бути і наша соціальна революція».

Наведених свідчень, проаналізованих обставин уже достатньо, щоб зробити висновок: благі наміри певної частини лідерів-самостійників істотно губилися в революційному вихорі, що гіпнотизував бідноту т.зв. пролетарською єдністю, соціалістичними обіцянками, а головне – ще не знаним масами авантюрним відчуттям своєї особистості, робітничо-селянсько-солдатської влади, яка, як відомо, доводить до сп'яніння всякого, кому потрапляє до рук. Отже, частина ЦР була за ці ради, частина – проти.

Збуреним народом пройшла іскра, що без низових «совітів» (рад) неможлива кінцева, власне соціалістична самостійність держави. На аморфність такої самостійності і волі, яка, за словами Леніна, була можлива лише в прямому чи хоча б федеративному союзі з пролетарями великоруськими, ідеологічно й політично сп'янілі вояки уваги не звертали. Вони бачили одне: їхні російські колеги, перебуваючи під владою революційних рад, мають право знищувати ненависних буржуїв, а Ц. Рада їм такої влади не дає. Значить, вона таки справді буржуазна, антинародна і т. ін. А що повнота влади в Росії була дана народу лише для знищення спротиву старих класів – цього ніхто не підозрював і про це ніхто не думав. Найбільшою геніальністю соціалізму було те, що далі народ переданою йому владою буде тримати в абсолютній покорі сам себе. Кожен, хто ворухнеться до якоїсь там демократично-національної свободи, буде проголошений ворогом народу з усіма можливими наслідками. Ця влада з

Причини поразки української революції 1917-1920 років

народу уже не мала почуттів буржуазного лібералізму¹⁹, милосердя тощо, оскільки вона виросла з т. зв. класової ненависті. Остання ж є найсильнішим владним чинником, який гарантує відсутність найменшої пощади і не особливо вникає в склад злочину.

IV.

Майже вся керівна українська соціалістична верхівка емігрувала хто куди. Справді, ті, хто дійсно був за самостійну Українську республіку, мусили сходити з дороги тим, хто мав на меті негайний всесвітній соціалізм радянського зразка. Історія УНР, як і її Ц. Ради, виявилася не такою успішною, як би належало. Але відзначимо: поставши в щонайскладнішій ситуації перед проблемою вибору між політичними принципами і подальшим існуванням, УЦР обрала принципи і зійшла з політичної арени. Радянська історіографія завжди зображала ЦР як контрреволюційну, буржуазно-націоналістичну інституцію.

Тим часом, кожен, хто хотів скористатися загальним революційним моментом, змушений вести подвійну гру: націоналісти повинні були видавати себе за соціалістів, а переконані соціалісти до певного часу грали роль прихильників національної незалежності держав, що входили до складу двох найбільших тогочасних імперій – Австро-Угорської та Російської. Ось чому самостійницька ЦР зійшла з арени: її політичний ресурс вдовоної підтримки абсолютного соціалізму швидко вичерпався; ось чому українська влада, за словами Винниченка, «була нерішуча, невиразна й не соціалістична».

Також і ті, хто нібито був не проти національної самостійності, невдовзі переназвали її буржуазним націоналізмом. Ті ж, хто був за т. зв. повільний чи поміркований соціалізм, також були змушені завчасно емігрувати: це, зокрема, той же В. Винниченко, Б. Матюшенко, М. Порш, В. Левицький, І. Мазепа, С. Вікул й ін. Наймудріше в тій ситуації вчинив С. Петлюра, який ще в лютому 1919 р. взагалі вийшов зі складу УСДРП і став безпартійним головою Директорії УНР. З листопада 1920 р. він керував екзильним урядом УНР в Польщі, Австрії, Угорщині, Швейцарії, нарешті – у Франції (Париж), де 25 травня 1926 р. був підступно убитий більшовицьким агентом Шварцбартом.

Наприкінці 1919 р. також і частина провідних есерів, в т. ч. М. Грушевський, М. Шраг, П. Христюк, М. Чечель, Д. Ісаєвич і ін. емігрували. В 1920 р. вони створили у Відні «Закордонну делегацію» УПСР, яка виступала за перетворення УНР в... – не згодається! – в «радянську республіку». Це говорить про те, що початкові ідеї соціалізму були справді дуже привабливими. 7 березня 1924 р. М. Грушевський усе-таки повернувся в Україну, де мав і утиски, і арешти, а помер 25.11.1934 р. від зараження крові після нескладної операції.

Істинні соціалісти – «незалежні» ліві з УСДРП та ліві есери-боротьбисти (комуністи) 6 серпня 1919 р. підписали акт про своє об'єднання і утворили Українську комуністичну партію (боротьбистів). На початку 1920 р. ця

партія взяла активну участь у формуванні органів радянської влади, до участі в яких вона була допущена абсолютними соціалістами – більшовиками. Зрештою, останні незабаром повели рішучу боротьбу з усіма іншими конкуруючими партіями. Не пошкодували вони й колег «боротьбистів», які все ще обіцяли селянам «незалежність» УСРР, і розпочали їх ліквідацію як партії. Це спровокувало селянські антибільшовицькі виступи на Київщині, Полтавщині та Дніпропетровщині. Оскільки боротьбисти мали певний вплив на частину селян (власне через гасло «самостійності»), то і В.Ленін пообіцяв, що УСРР буде «незалежною», а партію боротьбистів через Комінтерн схилив до саморозпуску і злиття (бажаючи) з КП(б)У. Таких виявилось близько 4 тисяч. За словами Леніна, це було «все краще, що знаходилось серед боротьбистів...» Практично, всі вони дочекалися «свого часу» – у 1930 рр. були репресовані.

На закінчення наведемо бачення Української революції очима тих, кого цікавила не «самостійність», в т. ч. й України, але «світовий пожар» і після нього – «новий соціалістичний світ». 29 березня 1919 р. в Києві голова Ради Народних Комісарів УСРР Х. Раковський, виступаючи перед журналістами газет «Коммунист» та «Известия», заявив: «Общее стратегическое положение можно назвать блестящим. В общем можно констатировать, что удача сопутствует нам повсюду... Что касается внутренних врагов (борців за незалежну Україну. – Авт.), мы с ними не считаемся, ибо они сами себя изжили...»²⁰, тобто мусили себе виявити, що вони зовсім не за світовий соціалізм, але за самостійну Україну, а відтак, «зійти з політичної арени». Щоправда, в цьому випадку Раковський поки що видавав бажане за дійсне – попереду ще була війна з республіканськими силами, але все одно соціалізм переміг, і якщо не в усьому світі, то в окремо взятій країні – в СРСР, зрештою, і не в інтернаціональному сенсі, але у формі російського націонал-більшовизму.

Тим часом, III з'їзд КП(б)У відзначав, що «мировая революция есть неопровержимый факт...» – уже відбулися революції в Росії, Німеччині, Угорщині. Не дивлячись на такий ентузіазм більшовиків України, 2 жовтня 1919 р. ЦК РКП(б) ухвалив рішення про розпуск їхнього ЦК КП(б)У, бо останній, мовляв, не мав достатніх зв'язків з українським суспільством, в партії перебувало щонайбільше 7 відсотків українців. Нове – Зафронтове бюро КП(б)У не поліпшило справу. Партія і на листопад 1920 р. залишалася нечисленною і малоавторитетною, а головне – сприймалася як зовнішня окупаційна сила.

Висновки

З погляду творців «мирової революції» Українська революція – це контрреволюція, і навпаки. Але, як вважає цитований нами автор історичного нариса «Українська революція» В. Ф. Солдатенко, «революція і контрреволюція завжди перебувають в органічному зв'язку, і діалектика

їх співвідношення набуває найрізноманітніших комбінацій». Відтак, одні дослідники поразки Української революції звинувачують «тактиків-самостійників», інші – «стратегів-автономістів», ще інші кивають на некомпетентність ключових фігур тогочасного українського руху, а також і на спротив «національно несвідомого селянства щодо відновлення державності»; дехто, і таких, мабуть, більшість, усе звалоє на «москалів».

Ми ж показали, що боротьба українства, причому, далеко не всього, за торжество визвольних ідеалів, до того ж стимульована зовсім іншими цілями тактиків і стратегів соціалізму, і не могла перемогти остаточно. Є різниця між самостійною боротьбою народу за волю й державу і боротьбою попутною, боротьбою-підключенням до тих, хто має свої цілі. Так було і у випадку Другої світової війни... Результати відомі. Отже, революція, що починалася як всесвітня пролетарсько-соціалістична, з цілком об'єктивних причин жодним чином не могла в Україні завершитися як національно-самостійницька.

Практично, кожен, хто досліджує історію УР, не забуває відзначити, що в ЦР «не було, передусім, серйозно обгрунтованої, вираженої лінії, яка б враховувала інтереси, по можливості, ширших верств населення, привертала їх на свій бік, перетворювала на заінтересованих суб'єктів політики». І чомусь ніхто не говорить, що в Раді, яка складалася з представників 19 різноплатформних політичних партій (з них 17 – називали себе соціалістичними), і не могло бути конкретної державної лінії. Крім українських партій, представництво в УЦР мали російські, єврейські і польські політичні організації, які утворили в Раді власні фракції, а також по кілька мандатів мали молдавани, німці, татари, по одному – білоруси, чехи і греки. Ці політоб'єднання якраз і представляли різні верстви населення, безумовно, з різними інтересами. Попри всі звинувачення ЦР в буржуазності, вона і її уряд все ж таки були соціалістичними. Це абсолютно не підходило таким значним верствам, як велика і середня буржуазія, поміщики, український генералітет, різноманітні чиновники, які, безумовно, мали свої партії й улещували австро-німецьких «союзників» ЦР щодо їх «ласкавого заступництва перед ненависним соціалістичним урядом» УНР.

Отже, багатофракційний парламент, де кожна фракція є «лебедем, раком і шукою» і ще хто зна ким, а також двовладдя після Злуки – друга вирішальна причина поразки УНР.

Третя причина – всезагальні міжпартійні підозри, недовіра, а головне – катастрофічний брак часу на пошуки міжфракційних компромісів і, нарешті, втрата підтримки ЦР з боку значних верств населення.

Що таке багато чи хоча б кілька партій в країні і фракцій в парламенті – добре розуміли більшовики, відтак, запровадили диктатуру пролетаріату і оперативно розправилися з усіма іншими «колегами по революції» (а потім лиш чинили «зачистки»). І лише після цього могли вести єдину партійно-державну лінію, яка, крім іншого, полягала і в тому, щоб не враховувати

інтереси різних, зрозуміло, антиреволюційних верств населення, а ліквідовувати ці верстви разом з їх інтересами, пам'ятаючи, що ніколи не буде спільних інтересів у великої, середньої чи навіть дрібної буржуазії і компартійної номенклатури, а також робітників і селян. Тому і будувалася ця партія переважно з останніх, а до «грамотної» інтелігенції, традиційно податливої до різних есерівсько-есефівських тощо «демократичних бацитл», завжди була насторожі.

Примітки

1. Див.: В. Николаи, М. Ронге, Ч. Э. Россель. Тайные силы: Интернациональный шпионаж и борьба с ним во время мировой войны и в настоящее время / Сост., вступ. статья и общ. ред. В. Ф. Федько. – К.: Изд. дом «Княгиня Ольга», 2005. – С. 656-657.

2. Там же. – С. 30. Як повідомляє В. Мілосердов з Відня в статті «Сколько стоила октябрьская революция» в «Аргументах и Фактах», №29-30, за серпень 1992 р., станом на «12 июня 1918 г.» з Берліна «для поддержания Ленина у власти» виділено «40 млн. марок». До цього, а саме: «1/4, 1917» і «9 ноября 1917 г. [...] для политической пропаганды в России» уже було направлено відповідно «5 млн. марок» і «10 млн. марок». Тут же – з телеграми: «Генеральный штаб, 21 апреля 1917 г. ... В министерство иностранных дел. ...Штайнвахс телеграфирует из Стокгольма 17 апреля 1917 г.: «Въезд Ленина в Россию удался. Он работает полностью по нашему желанию... Немецкое правительство работой Ленина довольно». Детально про цей в'їзд див.: В. Николаи... – С. 29-30.

3. Там же. – С. 26.

4. Там же. – С. 628-633.

5. Там же. – С. 628.

6. Там же. – С. 30.

7. Там же. – С. 627.

8. Ефимкин А. П. «Мы заплатили немецким империалистам золото...»//История СССР. – 1990. – №5. – С.147.

9. Там же. – С. 149-150.

10. В. Николаи... – С. 30.

11. Довідник з історії України (А – Я): Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2002. – 1136 с.

12. Див.: Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник. – К., 1998. – С. 211.

13. Там само. – С. 184.

14. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – С. 337.

15. Там само. – С. 340.

16. Там само. – С. 406.

17. Там само. – С. 419.

18. Вихованець В. Нарис історії Нетішина ХХ століття//Нетішинський вісник. – 2003 р. – 20 вересня. – №38. – С. 3.

19. За словами О. Солженіцина, професійні революціонери, зокрема С.П.Мельгунов, потрапивши в концтабори ГУЛАГУ, свідчили, що їм «остається

Причини поразки української революції 1917-1920 років

вспоминать почти с радостным чувством» про комфорт царськорежимних в'язниць, де їх не тільки не катували, але слідчі навіть не мали права звернутися до них на «ти». (Див.: Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ 1918–1956: Опыт художественного исследования //Новый мир. – 1989. – №8. – С. 76-77).

20. Верстюк В. Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы // Украина в 1917-1921 гг. Некоторые проблемы истории: Сборник научных трудов. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 102.

